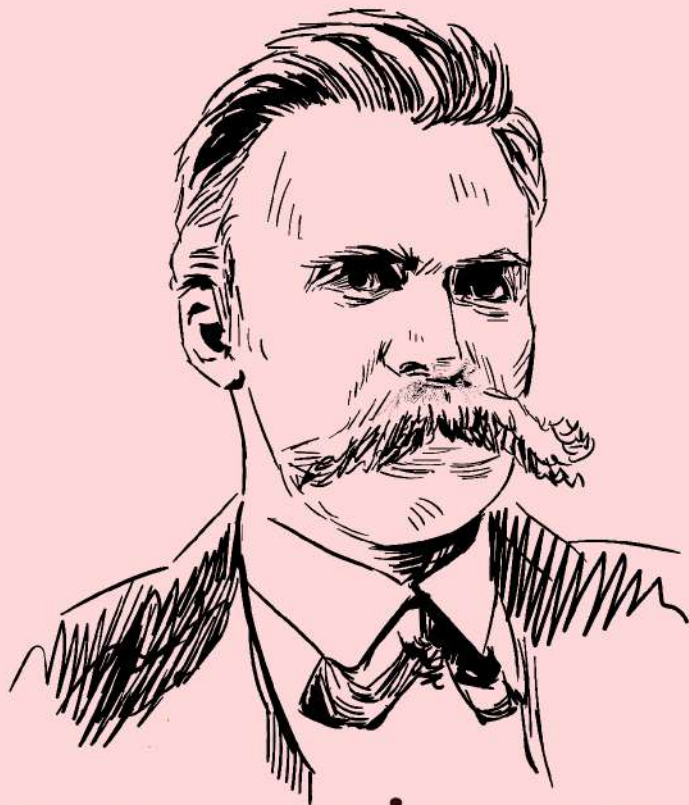

POL STRATERN

90 DƏQIQƏDƏ
NİTSŞE

BAKİ
FƏLSƏFƏ
AKADEMİYASI

Pol Stratern

90 Dəqiqədə Nitsşe

Pol Stratern

90 Dəqiqədə Nitsşe

Tərcüməçi: **Cavidan Hacıyev**

Redaktor: **Araz Əliyev**

Korrektor: **Qoşqar Abbas**

Dizayn və tərtibat: **QR**

53 səhifə

© Paul Strathern, 1999

© Bakı Fəlsəfə Akademiyası, 2021

www.bakuphilosophy.com

bakuphilosophy@gmail.com

Pol Stratern

Şotland-İrland əsilli yazıçı Pol Stratern 1940-cı ildə Londonda doğulub. Dublin Trinity kollecində fəlsəfə təhsili alıb. 1972-ci ildə *“Həbəstanda bir fəsil”* adlı əsəri ilə Somerset Moem mükafatına layiq görülüb. Beş romanı ilə yanaşı səfər təəssüratları, elm, fəlsəfə, tarix, ədəbiyyat, tibb və iqtisadiyyat mövzulu çoxsaylı kitabların da müəllifidir. Kimya tarixi ilə bağlı *“Mendeleeyevin arzusu”*(2000) əsərinə görə Aventis mükafatına layiq görülüb. İqtisadiyyat tarixi ilə bağlı araşdırmalarının yer aldığı *“Dr. Strenclovun oyunu”*(2001) ilin *“Google business”* kitabı seçilib. *“90 dəqiqədə filosoflar”, “Böyük düşüncə: Dünyanı dəyişdirən elm adamları”* kimi qısa kitab seriyalarının müəllifidir. Yetəri qədər ağır mövzular haqqında şotland açıqlığı və irland yumoru ilə olduqca aydın şəkildə yazan müəllif Kinqston Universitetində riyaziyyat, elm və fəlsəfə üzrə mühazirələr oxumuş, əsərləri iyirmidən çox dilə tərcümə edilmişdir.

Məşhur əsərləri arasında *“Mediçi: Renessansın xaç atası”*(2003), *“Napoleon Misirdə”*(2007), *“Rəssam, filosof və döyüşçü: Leonardo, Makiavelli və Borcia - qaçınılmaz gizli müqavilə”*(2009) *“Venesiya ruhu: Marko Polodan Kazanovaya”*(2012), *“Periodik cədvəl”*(2015) yer alır. Ən sonuncu kitabları arasında *“Borcialar”*(2019), *“Yüksəlmə və çöküş: On imperiyada dünya tarixi”*(2019) kimi maraqlı doğuran əsərlər var. Pol Stratern hazırda Londonda yaşayır.

Akademiyadan

“90 dəqiqədə Nitsşe” Bakı Fəlsəfə Akademiyasının sayca beşinci kitabıdır. “Hər kəs üçün fəlsəfə” ideyasına sadıq qalaraq daha çox oxucunu fəlsəfə ilə tanış etmək, dilimizdəki mənbə məhdudiyətini aradan qaldırmaq məqsədi ilə kitabı oxucularımıza təmənnasız elektron formada təqdim edirik.

Kitab Bakı Dövlət Universitetini Fəlsəfə tarixi ixtisası üzrə magistrantı Cavidan Hacıyev tərəfindən heç bir qarşılıq güdülmədən, təmənnasız olaraq tərcümə edilmişdir. Kitabın tərcümə prosesi rus dilli nəşri əsasında həyata keçirilmiş və korrektə edilmişdir. Tərcümə əsnasında kitabın bədii xüsusiyyətləri, o cümlədən müəllifin yazı üslubu və dili qorunmuş, bəzi mübahisəli ifadələrin ayrıca izahı verilmişdir.

Bakı Fəlsəfə Akademiyası olaraq ənnəmişə uyğun olaraq türk dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilən kitabların böyük əksəriyyətini, həmçinin digər dillərdən qarşılıqsız tərcümə edilən kitabları təmənnasız və ya elektron formada yayımlayacağıq.

Hörmətlə,
Bakı Fəlsəfə Akademiyası Bakı,
2021

Mündəricat

Ön söz | 7

Nitşşenin həyatı və əsərləri | 9

Son söz | 31

Nitşşenin əsas fəlsəfi anlayışları | 33

Nitşşenin əsərlərindən seçmələr | 38

Əhəmiyyətli fəlsəfi hadisələrin xronologiyası | 46

Nitşşenin həyatının xronologiyası | 49

Nitşşenin yaşadığı dövrün xronologiyası | 50

Tövsiyə olunan ədəbiyyat | 51

Ön söz

Xristian erasının şafəqində fəlsəfə mürgüləyirdi. Bu mürgülü hal sonda Aristotelə və Kilsə təliminə əsaslanan sxolastika kimi tanınan fəlsəfi yuxuya gətirib çıxardı.

Fəlsəfə bu orta əsr yuxusundan qəfil XVII əsrdə oyandı, nə vaxt ki, meydana Dekart özünün məşhur "*Cogito ergo sum*"¹ ifadəsi ilə çıxdı. Maarifçilik dövrü başladı: İdrak zəkaya əsaslanmağa başladı. Dekart nəinki yatmış sxolastları, həmçinin britaniyalıları da yuxudan oyatdı. Tezliklə onlar Dekartın zəka çağrısına biliyin zəkaya yox, təcrübəyə əsaslanmasını elan etməklə cavab verdilər. Öz canfəşanlıqlarında Britaniya empirikləri zəkallığın istənilən oxşarlığını sürətlə məhv edib, fəlsəfəni getdikcə daha da xırdalanmış hisslərin ardıcılığına gətirdilər.

Fəlsəfə yeni bir yuxuya getmək təhlükəsi ilə üzbəüz idi. Və bu an XVIII əsrin ortalarında öz doqmatik yuxusundan Kant oyandı və orta əsr fəlsəfəsini mürgüləməyə aparan fəlsəfə sistemindən daha böyük fəlsəfə sistemi yaratdı. Fəlsəfə yenidən *Rip van Vinkl*-a bənzədildi². Hegel bu yuxu ənzəlisinə (oyununa) özünün nəhəng *bal daxinli*³ yataq sistemini qurmaqla qoşuldu. Şopenhauer fərqli

1. *Cogito ergo sum* – Fransız filosofu Rene Dekartın məşhur "Düşünürəmsə, demək varam" ifadəsi

2. *Rip van Vinkl* - Vaşinqton İrvinqin eyni adlı romanının 20 il yatmış qəhrəmanı.

3. *Baldaxin* - yatağın, taxtın üzərindən asılan və günəşdən qoruyan tül.

taktika seçdi və Kant yatağına şərq fəlsəfəsinin soyuq küləyini buraxdı. Bu buz cəryanına atılan və hamını uzun müddətə yuxudan məhrum edəcək yeni fəlsəfə elan edən gənc Nitsşeni oyatdı.

Nitsşenin həyatı və əsərləri

Nitsşe ilə fəlsəfə yenidən təhlükəli oyuna çevrildi, lakin bu dəfə fərqli qaydada. Əvvəlki əsrlərdə fəlsəfə filosofların özləri üçün təhlükə daşıyırdı, Nitsşe isə onu hamı üçün təhlükəli etdi. Nitsşe ömrünün sonlarına yaxın dəli oldu və onun son əsərlərinin tonunda bir növ ağlısızlıq hiss edilirdi. Lakin filosofda təhlükəli ideyalar onun dəliliyindən çox çox əvvəl yaranmışdı və bu ideyaların klinik simptomlarla heç bir əlaqəsi yoxdur. Bunlar XX əsrin birinci yarısında Avropada dəhşətli fəsadlara səbəb olan kollektiv ağlısızlığı üstələyirdi. Bizim günlərimizdə onun residivinin⁴ qəddar əlamətləri müşahidə olunur.

Bəlkə də, Nitsşenin əsas fəlsəfi ideyaları barədə heç danışmağa dəyməzdi və fərqi yoxdur söhbət fövqəlinisandan, əbədi qayıdışdan (bizim əbədiyyət ərzində yenidən və yenidən öz həyatlarımızı yaşamağımız barədə ideya) və ya sivilisasiyanın yeganə məqsədi (Höte, Napoleon və Nitsşenin özü kimi “ali insanlar” istehsal etmək) barədə gedir. Onun tərəfindən hakimiyyət əzminin universal izah kimi istifadə edilməsi sadələşmə və ya mənasızlıqla sərhədlənir. Hətta Freyd monizmi daha incə, bir o qədər spesifik olmayan Şopenhauer konsepsiyası isə daha inandırıcı görsənir. Hər bir yaxşı hazırlanmış sui-qəsd nəzəriyyəsi kimi, Nitsşenin hər şeyə hakim olmağa imkan verən iradə təlimi özündə bu hallar üçün adi olan paranoya elementi ehtiva edir. Lakin Nitsşenin fəlsəfə üsulu

4. *Residiv* - xəstəliyin, simptomların təkrarlanması, yenidən ortaya çıxması.

özündən əvvəl və sonra gələn filosofların üsullarından heç də daha az parlaq, inandırıcı və iti deyil. Onu oxuyarkən siz fəlsəfənin mənaya sahib olması barədə ehtiraslandırıcı hiss yaşayırsınız (Nitsşenin fəlsəfəsini bu qədər təhlükəli edən səbəblərdən biri). Nitsşe hakimiyyət əzmini yalnız təhlil (analiz) aləti kimi istifadə etdikdə isə, o, çox az adamın təxmin etdiyi insan motivlərinin tərkibi hissələrini kəşf edir. Nəticədə, filosof bu motivlərdən yetişən dəyərləri puç etdi, bizim sivilizasiya və mədəniyyətin ən vacib təməllərini işıqlandıraraq, bu dəyərlərin inkişafını geniş tarixi kətan üzərində izlədi.

Baxmayaraq ki, Nitsşe öz adını ləkələyən təhlükəli cəfəngiyyat üçün məsuliyyət daşıyır, lakin etiraf etmək lazımdır ki, ona olunan ittihamların çox hissəsi onun əslində yazdıqlarına edilən karikatürdür. O, sadəcə olaraq dövrünün protofaşistlərini qınayırdı, antisemitizm ona iyrənc gəlirdi, irqi olaraq xalis alman milləti ideyası isə, sözsüz ki, onda homerik gülüş doğurardı. O, 1930-u illərə qədər yaşasaydı (və sağlam düşüncəsini qorusaydı), bu zaman 90-cı yaşlarda olardı, çətin ki, o, özlərini onun ardıcılıarı sayan bəzi filosoflar kimi, öz vətəninə baş verən dəhşətli hadisələri görüb susardı, Fridrix Vilhelm Nitsşe 15 oktyabr 1844-cü ildə o zamanlar sürətlə güclənən Prussiyanın əyaləti olan Saksoniya-Anlahlt torpağında doğulmuşdu. Nitsşe ailəvi peşəsi olaraq satıcılıq həmçinin qəssablıq və papaqçılıqla məşğul olan ailədən çıxmışdı, lakin onun babası və atası lüteran pastorları⁵ idi. Nitsşenin atası öz kralı IV Fridrix Vilhelmi yüksək qiymətləndirən Prussiya vətənpərvəri idi. Karl Lüdviq Nitsşenin ilk oğlu dünyaya kralın ad günündə gəldi, bu da birbaşa uşağın necə adlandırılmasına təsir etdi. Hansısa mənasız təsadüfə görə kral və sonuncunun oğlu ağıllarının dumanlandığı şəraitində öləcəkdilər.

5. *Pastor* – keşiş.

Birinci 1849-cu ildə ölənlər Karl Lüdviq oldu. Ona “beyin yumşalması” diaqnozu qoyulmuşdu və meyitin yarılması da onu göstərdi ki, onun beyninin $\frac{1}{4}$ hissəsi həqiqətən “yumşalmadan” zərər görüb. Günümüzə tibb işçiləri bu tip diaqnoz qoymurlar. Nitsşenin nüfuzlu bioqrafları əmindilər ki, onun xəstəliyi irsi deyildi.

Nitsşe Naumburqda, “*müqəddəs qadınların*”: anasının, ana xətti ilə nənəsinin, bacılarının və iki qəribə qoca qız olan xalalarının əhatəsində tərbiyyə alıb. Görünür ki, bu Nitsşenin gələcəkdə qadınlara olan münasibətinə də təsir edib. 13 yaşında o, Almaniyanın ən yaxşı qapalı məktəblərindən biri olan məşhur *Pforta gimnaziyasında* oxumağa başladı. Bu qədər təqvalı⁶ tərbiyyə və ərköynlük Nitsşeyə bundan doğulan bütün nəticələri (əbəs yenə ona “*balaca pastor*” demirdilər) ilə təsir etdi. Lakin, Nitsşe o qədər parlaq zəka idi ki, sonda qaçılmaz olaraq sərbəst düşünməyə başladı. 18 yaşında Nitsşe öz inancından şübhələnməyə başladı. Zəkali mütəfəkkir ətraf dünyanın dairəvi dəliklərində kvadrat düyünləri sezə bildi. Bu fikirlər onda o tam təcrid vəziyyətində olduğu zaman yaranmışdı. Ömrü boyu filosofun ideyalarına çox az canlı insan təsir edə bilmişdi (elə ölənlər insanlar da).

19 yaşında Nitsşe *pastor* olmağa ümid edərək, ilahiyyat və klassik filologiyayı öyrənmək üçün Bonn universitetinə qəbul oldu. Fridrixin gələcəyi illər öncə “*müqəddəs qadınlar*” tərəfindən yazılmışdı, lakin onda artıq üsyan etməyə şüuraltı bir meyl yarandı və onun xarakteri dəyişdi. Bonna gələndən sonra, tənha məktəbli gözlənilmədən ünsiyyətçil tələbəyə çevrildi. O, şən ətraf tapmışdı, dostları ilə sərxoşluq edirdi və bir dəfəsində hətda dueldə də vuruşmuşdu (adi dava idi, hansı ki o, fəxri yara alan kimi bitdi. Bu

6. *Təqva* - günlərdən uzaqlaşmaq, təmizlənmək, hifz olunmaq.

burundakı kiçik bir cızıq idi, hansını ki, bu yaranı sonradan eynəyin yayı ilə gizlədəcəkdi). Bu onun həyatının qaçılmaz mərhələsi idi. Məhz həmin zaman Nitsşe qərara gəldi ki, *“Tanrı ölüb”* (Yeri gəlmişkən, həmişə Nitsşe və onun fəlsəfəsi ilə bağlanan bu ifadəni ilk dəfə Nitsşenin doğulmasından iyirmi il əvvəl Hegel tərəfindən deyilib). Evə tətillə qayıtdıqdan sonra, o, *yevxaristiyada*⁷ iştirak etməkdən imtina etdi və elan etdi ki, ayaqları bir daha kilsəyə dəyməyəcək. Növbəti il o, ilahiyyətçilikdən imtina etdiyi və fikrini klassik filologiyada cəmlədiyi Leypsiq universitetinə keçmək qərarına gəldi.

Leypsiqə Nitsşe 1865-ci ilin oktyabrında gəldi. Həmin ay onun 21 yaşı tamam oldu. Təqribən elə həmin vaxtlar onun həyatını dəyişəcək iki hadisə baş verdi. Kölnə ekskursiya zamanı o bordeli⁸ ziyarət etdi. Nitsşeyə inansaq, bu səfər təsadüfən baş vermişdi. Şəhərdə olanda, o küçə sürcüsündən xahiş etmişdi ki, onu hansısa restorana aparsın, sürücü isə onu bura gətirmişdi. Nitsşe dostuna bunları danışmışdı: *“Sanki məni gözləyirmiş kimi gözlərini mənə zillənmiş mənəvi və şəffaf parçaya bürünmüş, bir neçə kabusla əhatə olunmuşdum. Qısa bir müddətə mən nitq qabiliyyətimi itirdim. Sonra mən instiktiv olaraq orada olan yeganə ruhlu predmetə - pianoya müraciət etdim. Mən, mənə iflicdən qurtaran bir neçə akkord ifa etdim və qaçdım”*. Əlbətdə ki, biz bu şübhəli hadisə barədə yalnız Nitsşenin öz təsvirlərinə sahibik. Bu ziyarət təsadüfi idimi və Nitsşe həqiqətən piano klavişlərinə sığal çəkmişdimi - dəqiq demək mümkün deyil. Yəqin dəqiq demək olar ki, həmin zaman o hələ bakir idi - olduqca çılğın, lakin məişət səviyyəsində təcrübəsiz və utancaq bir gənc insan idi (Lakin heç nə ona mane olmurdu ki, oxşar mövzularda öz

7. *Yevxaristiya* - Xristianlıqda çörək və şərəblə icra olunan ayin. Ayindəki çörək və qan İsanın bədəni və qanının rəmzidir.

8. *Bordell, borthel* - fahişəxana.

fikirilərini desin. Öz seksual statusuna baxmayaraq, o əmin şəkildə bir dostuna xəbər vermişdi ki, təmin olunması üçün ona eyni anda üç qadın lazımdır).

Ola bilsin ki, Nitsşe daha sonra düşünüb, qərar vermişdi ki, onu cəlb edən tək-cə piano deyildi. O, yenidən bordelə yollanır, Lepsiqə qayıtdıqdan sonra isə, yəqin ki, bir neçə dəfə oxşar yerləri ziyarət etmişdi. Bundan qısa müddət sonra Nitsşe xəstəliyə yoluxduğunu hiss edir. Onu müalicə edən həkim onda sifilis olduğunu demədi (həmin zamanlar bu müalicə edilə bilmirdi və bu barədə diaqnozu ümumiyyətlə xəbər vermirdilər). Lakin necə olursa olsun, çox güman ki, bu insident sayəsində Nitsşe özünü qadınlarla seksual təmasdan saxlamağa başladı. Amma ömrü boyu öz əsərlərində o şokedici, müəllifin özünü ifşa edən qeydlər yazırdı: *“Qadınların yanına gedirsən? Qamçını unutma!”*⁹ (Yenə də ola bilər ki, Lepsiq bordeli elə bir yerdir ki, Nitşe ora getməzdən əvvəl davalara da hazır olmağı ağılabatan hesab edirdi).

İkinci həyati hadisə isə, onun kitab dükanına girdiyi və orada Şopenhauerin *“Dünya iradə və təssəvvür kimi”* kitabını görəndə baş vermişdi. *“Mən tanış olmayan kitabı əlimə aldım və onun səhifələrini bir-bir çevirməyə başladım. Bilmirəm hansı şeytan qulağıma pıçıldadı ki, “Götür bu kitabı evə”. Və budur, özümün dərhal kitab almamaq prinsipini pozaraq, mən belə də etdim. Evə çatan kimi, mən öz yeni cəvahiratımla birlikdə divanın bir küncünə qısıldım və bu dinamik qaraqabaq dahiyə mənim zəkam üzərində işləməyə icazə verdim... Mən fərqi nə vardım ki, dünyanı, həyatı və mənim şəxsi təbiətimi qorxunc böyüklükdə əks etdirən güzgüyə baxıram... Və burada mən xəstəlik və sağlamlıq, qovulma və sığınacaq, Cəhənnəm və Cənnəti gördüm”.*

9. Fridrix Nitsşe - *Zərdüşt belə deyirdi*

Bu heyvətamizcəsinə fəvqəltəbii hissələr sayəsində Nitsşe Şopenhauerin davamçısı oldu. Həmin anda Nitsşədə inanıla biləcək heç nə yox idi, o, sadəcə Şopenhauerin pessimizminə və səfilliyinə ehtiyac duyurdu. Şopenhauerə əsasən, dünya - sadəcə hər yerə müdaxilə edən qəddar iradə ilə dəstəklənən təsəvvürdür. Bu iradə kordur və bəşəriyyətin qayğılarına fikir vermir və nə vaxtkı bəşəriyyət nümayəndələri iradənin onlar ətrafındakı (dünya) təzahürlərinə qarşı çıxırlar, iradə onları əzabla dolu bir həyata məruz qoyur. Bizim yeganə imkanımız - səfillik və asketizm yolunu seçməklə, öz daxilimizdəki iradə hakimiyyətini azaltmaqdır.

Şopenhauerin pessimizmi Nitsşenin təbiətinə uyğun gəlmirdi, lakin Nitsşe dərhal onun səmimiliyi və qüvvəsini etiraf etmişdi. Bundan sonra Nitsşenin pozitiv ideyaları bu pessimizmin hüdudlarından kənara çıxmaq üçün kifayət qədər güc yığmalı idi. İrəliyə gedən yol Şopenhauerdən keçirdi. Lakin həlledici amil Şopenhauerin iradənin qabaqcıl qüvvə kimi etdiyi təsəvvür oldu. Son nəticədə, o, Nitsşenin hakimiyyət əzmində transformasiya olundu.

1867-ci ildə Nitsşe bir illik Prussiya ordusuna çağrıldı. Hakimiyyət nümayəndələri Nitsşenin tərəddüdü duəl yarası altında saxladığı həcmli qəzəbli bığlarını görüb aşkarcasına çaşqınlığa düşdülər və onu süvari qoşunlara təyin etdilər. Bu bir səhv idi. Nitsşe qətiyyətli idi, lakin fiziki olaraq acınacaqlı durumda idi. O, atdan yıxılanda ciddi xəsarət aldı, lakin ən yaxşı Prussiya ənənələri üzrə at çapmağa davam edirdi. Hərbi hissədən qayıdan sınavi Nitsşe bir ayılığına hospitala düşdü. Etdiyi canfəşanlıqlara görə o, kiçik kapral¹⁰ rütbəsini aldı və evə göndərildi. Nitsşe yenidən Leypsiq universitetində peyda oldu, harada ki o, öz

10. *Kapral* - manqa komandiri, kiçik çavuş.

professorunun 40 illik müəllimlik təcrübəsində ən yaxşı tələbə kimi tanınacaqdı. Lakin Nitsşe özü filologiyadan və onun *“həqiqətə və həyatın əhəmiyyətli problemlərinə olan laqeyidliyindən”* məyus oldu. O, bilmirdi nə etsin. Çarəsizlikdə olan Nitsşe kimyaya keçməyi düşünürdü və *“ilahi kankanı¹¹ və absentin yaşıl zəhərini”* dadmaq üçün bir illik Parisə getdi. Gözəl günlərin birində, o, qərara gəldi ki, şəhərə gizləncə gəlmiş bəstəkar Rixard Vaqnerə özünü təqdim etsin (Bundan iyirmi il əvvəl Vaqnerə özünün inqilabi baxışlarına görə Saksoniyaya giriş qadağan edilmişdi və bu qadağa hələ də qüvvədə idi, baxmayaraq ki, bəstəkarın siyası baxışları solçuluqdan sağçılığa dəyişmişdi).

Vaqner Karl Lüdviq Nitsşe ilə eyni ildə doğulub və inanılmaz dərəcədə ona bənzəyirdi. Nitsşe qeyri-şüuri şəkildə olsa da, ümitsizcəsinə bir ata ehtiyacı hiss edirdi. Əvvəllər o, nə incəsənətin məhşur xadimləri ilə, nə də fikirləri onun öz fikirlərinə bu qədər uyğun olan kəslərlə görüşməmişdi. Öz qısamüddətli görüşləri ərzində Nitsşe öyrəndi ki, Vaqner Şopenhauerə darindən ehtiram bəsləyir. Parlaq gənc filosofun özünə olan diqqətindən qürrələnən Vaqner, onun qarşısında özünün bütün parıltısı ilə açıldı. O, dərhal Nitsşedə ən dərin təəssüratları oyatdı. Həyatda da operaları qədər cılığın olan dahi bəstəkar Nitsşeni heyrətə saldı.

Bir neçə ay sonra Nitsşeyə İsvəçrədə, Bazel universitetində filologiya professoru vəzifəsini təklif etdilər. Onun cəmi iyirmi dörd yaşı var idi və o, heç doktorluq dərəcəsini belə almamışdır. Filologiyaya özünün tamamilə etibar etməməsinə rəğmən, bu cür təklifdən Nitsşe imtina edə bilməzdi. 1869-cu ilin aprelində o Bazeldə vəzifəsinin icrasına başladı və dərhal da fəlsəfə üzrə

11. *Kan-kan* - səhnədə ifa oluna hərəkətli fransız rəqsi. Vestern filmlərində geniş təsvir olunur.

əlavə mühazirələr oxudu. O, az bir şey - fəlsəfə və filologiyayı birləşdirmək, estetikə və klassik müəlliflərin öyrənilməsini vahid bir alət kimi calaqlandırmaq istəyirdi, hansı ki, bununla bizim sivilizasiyanın qüsurlarını üzə çıxara biləcəkdik. O, tez bir zamanda universitetin gənc yüksələn ulduzu oldu və Renessansın tarixi konsepsiyasını birinci işləyib hazırlamış gənc mədəniyyət tarixçisi *Yakob Burxardtla*¹² bir araya gəldi. Fakültədə o, bəlkə də, Nitsşə ilə eyni miqyasda olan tək mütəfəkkir idi. Kim ki, filosof öz həyatının bütün xeyir-duasını məhz ondan alırdı. Çox güman ki, Burxardt Nitsşeyə daha anlaşıqlı təsir göstərə bilirdi, lakin bunu ona öz *patrisian*¹³ çərçivələri icazə vermirdi. Bundan əlavə, Nitsşenin həyatında artıq ata təsiri olmuşdu və bunu heç cür tarazlaşdırıcı adlandırmaq olmazdı.

Bazel Tribşendən 100 kilometr aralıda yerləşir. Burada Nitsşə Vaqnerin qızı Kozima ilə birlikdə yaşayırdı (həmin vaxt o, hələ List və Vaqnerin ortaq dostu, dirijor *fon Bülovun*¹⁴ həyat yoldaşı idi). Nitsşə elə dərhal Vaqnerin Lütseran gölünün sahilindəki dəbdəbəli villasının daimi bazar günü qonağına çevrildi.

Lakin bəstəkarın həyatı nəyinki musiqi mənasında, emosional və sosial mənələrdə də operaya bənzəyirdi. Bu insan inanırdı ki, bütövlüklə öz fantaziyalarına uyğun yaşamaq olar. Tribşen özü özlüyündə operanı xatırladırdı və burada baş rolun kimə məxsus olması heç kimdə şübhə yaratmırdı. "*Flamandcasına*" geyinmiş (*Hollandiyalının*¹⁵ və maskarad qiyafəsindəki Rubensin¹⁶ qarışığı),

12. *Yakov Burxardt* – 1818-1897, İsveçrəli tarixçi və mədəniyyət filosofu.

13. *Patrisian* – aristokrat xarakter, Qədim Romadakı patrisilərdən gəlir.

14. *Hans Qvida fon Bülov* – 1830-1894, alman dirijor və bəstəkar.

15. Söhbət Vaqnerin erkən operası olan "*Uçan Hollandiyalının*" qəhrəmanı olan Hollandiyalıdan gedir (Əfsanəyə görə kabus-gəmidir).

16. *Piter Paul Rubens* - 1577-1640, flamand rəssamı.

qara ipək bricdə, şotland beretində və ipək boyun yaylığında Vaqner çəhrayı ipəklə örtülmüş divarların, rokoko tərzindəki *xeruvimlərin*¹⁷, öz şəxsi büstlərinin, elə özünə həsr edilmiş böyük kətan rəsmlərin və öz operalarının səhnələşdirilməsinin xatirəsinə olan gümüş qədəhlərin arasında zəhmlicə addımlayırdı və qıraət edirdi. Hava məstedici ətrlərlə dolu idi və bu ətrlərlə qarışması üçün yalnız maestronun musiqisinə icazə verilmişdi. Kozima isə öz həmyolçusunun bütün qəribə diləklərini yerinə yetirirdi və nəzarət edirdi ki, heç kim özü ilə baxçada dolaşan ev quzusu, lentli qurdbasarlar və dekorativ toyuqlardan aparmasın.

Anlamaq çətindir, Nitsşe bütün bunlara necə aldana bilərdi. Nitsşe bir tərəfə, ümumiyyətlə başa düşmək çətindir ki, kimsə bu tələyə necə düşə bilər (Öz bədxərçiliyinə görə Vaqner həmişə müflisləşirdi, buna görə də, ona həmişə varlı mesenatların dəstəyi lazım olurdu. Bu dəstəkçilərə ona dövlət xəzinəsindən ürəyiaçıq yardım edən Bavariyalı Lüdoviq də aid idi). Lakin Vaqnerin musiqisinə qulaq asanda onun xarakterinin inandırma qüvvəsini və həyati cazibəsini anlayırsan. Bəstəkarın özü insanı məftunlayıcı musiqilərindən daha az heyrətləndirmirdi. Yetkin olmayan Nitsşe bu sərxoşedici abu-havanın tilsiminə tez məst olmuşdu - şüuraltı fantaziyanın leymotivləri dəbdəbəli salonlara sızılırdı. Vaqner ona atasını əvəz etsə də, tezliklə Nitsşe özündə Edip kompleksini aşkar etdi. Özünə bunu etiraf etməyə cəsarət etməməsinə baxmayaraq (hətta özünə belə), o, Kozimaya aşıq olmuşdu.

1870-ci ilin iyulunda Fransa-Prussiya müharibəsi başladı. Prussiyada Napoleon müharibələrindəki məğlubiyyətin revansını almaq və Almaniyanı Avropanın aparıcı qüvvəsinə çevirmək imkanı

17. *Xeruvimlər* – kerub, İbrani mifologiyasında Ədən bağlarının qoruyucusu olan mələklər.

yarandı. Vətənpərvər çılğınqla dolan Nitsşe könüllü olaraq tibb işçisi kimi xidmətə getdi. Xidməti işlərinə görə balaca bir şəhərdən keçərkən, o, tam paradla küçələrdə guruldayan süvari sıraları gördü. Sanki onun gözündən pərdə düşdü. *“Mən aydın şəkildə hiss etdim ki... həyata ən güclü və ali iradə özünü yaşam uğrunda acizənə mübarizədə yox, döyüşə, hakimiyyətə və üstünolmaya iradədə əks etdirir”*¹⁸. Beləcə, *“Hakimiyyət əzmi”* doğuldu və baxmayaraq ki, o ciddi dəyişikliklərə məruz qalıb və buna görə də, onu hərbi yox, daha çox fərdi və sosial terminlər baxımından görmək lazımdır, o yenə də özünün ilkin militarist mənbəsindən qopmayıb. Bismark Fransanı darmadağın edərkən, Nitsşe fərqi vardı ki, müharibə təkə şöhrət deyil. Vörte yaxınlığındakı döyüş meydanında o hər yana səpələnmiş insan qalıqları, üfunətli, çürüyən bədənələr arasında işləməli oldu. Sonra o, yük vaqonunda yaralıları və xəstələri daşımağa məcbur oldu. İki günlük səfər ərzinə parçalanmış sümüklər, qanqren olmuş bədənələr və canvermələr içərisində Nitsşe özünü çox ləyaqətli və mərd apardı. Lakin Karlsruhe çatan kimi özü dizenteriya və difteriyaya tutuldu, hospitala aparıldı.

Ağır təcrübəyə baxmayaraq, artıq iki aydan sonra Nitsşe yenidən Bazeldə dərs deməyə başlayır. Özünü fəlsəfə üzrə mühazirələrlə yükləyərək, o, *“Tragediyanın doğuluşu”*nu yazmağa başlayır. Yunan mifologiyasının parlaq və yüksək dərəcədə orijinal olan bu təhlili qamətli və aydın appolonik başlanğıcın klassik təmkinliliyi ilə zülmətin instiktiv dionistik qüvvələrini bir-birinə qarşı qoyur. Nitsşeyə görə, yunan faciəsinin böyük incəsənəti bu iki başlanğıcın qovuşmasından yaranıb, hansı ki, bunların hamısı sonradan Sokratın boş rasionalizmi tərəfindən dağıdıldı. Filosof yunan mədəniyyətinin qaranlıq tərəfinə diqqəti yönəldən birinci ilk şəxsi idi və bu da kütləvi etirazlara səbəb olmuşdu. Bütün

18. Fridrix Nitsşe - *Hakimiyyət əzmi*

XIX əsr ərzində klassik dünya müqəddəs bir nəsnə idi. Onun ədalət mühakiməsi, mədəniyyət və demokratiya barədə idealları dirçəlməkdə olan orta təbəqələrin özləri barədə olan təsəvvürlərinə cavab verirdi. Bunun yanlış olmasını heç kim eşitmək istəmirdi. Daha çox müqavimət doğuran isə o idi ki, öz arqumentlərini təsvir edərkən, Nitsşe tez-tez Vaqnerə və onun "gələcəyin musiqisi"-nə istinad edirdi. O, hətta öz nəşirinə yazmışdır: "[*Bu kitabın*] əsl məqsədi - Rixard Vaqneri, zəmanəmizin bu müstəsna tapmacasını, onun yunan faciəsinə münasibətində işıqlandırmaqdır". Apollonik və dionistik başlanğıcların yunan faciəsi ruhunda birləşdirilməsi yalnız Vaqnerə müyəssər oldu.

Güclü dionistik başlanğıc edilən aksent Nitsşenin sonrakı fəlsəfəsinin mühüm tərəfini aşkar etdi. O, bir daha Şopenhauerin "*iradənin buddistcəsinə inkarı*" ilə barışmağa hazırlaşmırdı. Nitsşe dionisçiliyi xristianlığın təsirinə qarşı qoyurdu, elə bir təsir ki, onun fikrincə, sivilizasiyanı zəiflətməmişdi. O, belə nəticəyə gəldi ki, bizim motivlərimizin əksəriyyətinin hər iki tərəfi itidir. Hətta, bizim, belə demək olarsa, ən yaxşı motivlərimizin də qaranlıq tərəfi var: "*Hər bir ideal özündə sevgi və nifrəti, rəğbət və saymazlığı güman edir. Premium mobile¹⁹ müsbət və ya mənfə hissidir*"²⁰. Nitsşeyə görə, xristianlıq mənfə hissədən başlayıb. O, Roma imperiyasını məzlumların və qulların dini kimi tutmuşdu. Bu həyata xristiancasına münasibətdə özünü tam şəkildə biruzə verirdi. Xristianlıq həmişə bizim instiklərimizdən ən güclülərini və ən müsbətlərini dəf etməyə çalışır. Bu inkar eyni zamanda şüurlu (tərkidünyalığı və özünüməhdudlaşdırmanı qəbul etmədə) və şüursuzdur (Nitsşenin incikliyin şüursuz ifadəsi saydığı, zəif insanda astarına çevrilmiş aqressiyanın kövrəkliyində).

19. *Premium-mobile* - ilkin əsas (latınca)

20. Fridrix Nitsşe - *Hakimiyət əzmi*

Eyni üsulla Nitsşe, bizim hissələrimizin mənşəyinə uyğun olan gücəxlaqına səsləyərək, xristianlıqda kökatmış mərhəmətə, səmimi hissələrin boğulmasına və arzuların sublimasiyasına hücum edir. Tanrı öldü, xristianlıq erası bitdi. XX əsr Nitsşenin haqlı olmasını sübut etmək istədi, lakin belə məlum oldu ki, “xristianlığın” ən yaxşı elementlərindən bir çoxu Tanrıya inamla əlaqəli deyillər. Amma biz öz əsas hissələrimizə daha da yaxın olduqmu, bu mübahisəli sualdır.

Vaqner böyük bəstəkar idi, lakin filosof kimi daha xırda idi. Tədricən Nitsşe Vaqnerin intellektual maskasının arxasında nə gizləndiyini görmüşdü. Vaqner nəhəng ölçüləri olan yeriyən eqo idi və intuitiv qüvvəyə sahib idi, lakin hətta onun Şopenhauerə sevgisi belə keçici, onun incəsənətinin dəyirmanı üçün adicə bir dən idi. Əvvəllər Nitsşe Vaqnerin bəzi iyğənc məişət xüsusiyyətlərini görməzlikdən gəlməyə çalışırdı: təkəbbürünün kənarından püskürən antisemizmini və özündən başqa kiminsə qabiliyyətlərini və ehtiyaclarını qəbul etmək istəməməsini. Lakin hər şeyin bir həddi var. Vaqner Bavariyaya köçdü, harada ki, Kral Lüdoviq onun üçün ancaq Vaqner operalarının səhnələşdiriləcəyi teatr tikdirmişdi (bu layihə Bavariya xəzinəsini boşaltmış və Lüdoviqin hakimiyyətdən əl çəkməsinə gətirib çıxarmışdı). 1876-cı ildə Nitsşe *Birinci Bayroyt festivalını* açan “*Nibelunqlar üzüyü*” tamaşasını izləmək üçün Bayroyta gəldi, lakin xəstələndi – mərəz, yəqin ki, psixomatik xarakterli idi. O, meqalomaniya və dekadansa dözə bilmədi və getmək məcburiyyətində qaldı.

İki il sonra Nitsşe, Vaqnerlə əlaqələrinin tamamilə kəsilməsini bəyan edən “*İnsani, həddən artıq insani*” kitabını nəşr etdirdi. Fransız incəsənətinin tərifiylənməsi, psixoloji öncəgörüçülük və romantik iddialardan imtina, ümumiyyətlə Nitsşenin zərif həssaslığı kimi, Vaqner üçün qətiyyətlə qəbul edilən deyildi. Daha pisi isə o idi ki, kitabda “*gələcəyin musiqisinin*” mütləq reklamı yox idi.

Amma, ola bilsin ki, daha vacibi bu kitabın Nitsşedən onun fəlsəfəsinin ən səmimi pərəstişkarlarını da uzaqlaşdırması idi. Taleyin ironiyasındandır ki, bunun o vaxtlar səbəbi olan şeylər indi hamıda Nitsşeyə heyrət doğurur (hətta, onun fəlsəfəsinin inkar edənlərdə də). Nitsşe özünün üslubunu yaratmağa başladı, bu da ona alman dilinin böyük ustadı olmağa imkan verdi (Alman dilinin xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq, hansılarla ki, Almaniyanın ən böyük yazıçıları belə bacara bilmirdilər, bu olduqca müstəsna məsələ idi). Nitsşenin üslubu aydın və döyüşkən idi, onun ideyaları isə - qatılaşıdırılmış, lakin çox başa düşülən idilər. Artıq Nitsşe yalnız aforizmlərlə yazmağa başlamışdı. Çoxqatlı arqumentasiyadan imtina edərək, o, öz ideyalarını mövzudan mövzuya sürətli keçidlərlə, kəskin aydınlatmalar ardıcılığı şəklində deməyi üstün tuturdu.

Nitsşe gəzməyi və hərəkətdə fəlsəfə ilə məşğul olmağı xoşlayırdı. Ona ən yaxşı ideyalar İsveçrə dağları və meşələrində uzun gəzintilər zamanı gəlirdi. O, tez-tez xəbər verirdi ki, zəif sağlamlığına baxmayaraq, üç saatdan artıq gəzintidə olub (bu onun hakimiyyət əzminin proyeksiyası deyildi ki?). Əmin edirlər ki, Nitsşenin aforizmlərə üstünlük verməsi onunla bağlıdır ki, o, öz fikirlərini gəzinti vaxtı birbaşa bloknota yazırdı. Necə olmasından asılı olmayaraq, Nitsşenin aforizimli yazısına XIX əsr Avropasında bir paralel yox idi. Bu çox möhkəm səslənir, amma şübhəsiz ki, Nitsşe bununla razılaşardı. XIX əsr böyük üslub ustadlarının dövranı idi. Lakin burada fransız *enfant terrible*²¹ Rembo istisna olmaqla heç bir başqa yazıçı dildəki gələcək inqilabı hiss etməmişdi - daha çox ton və ümumi məna hiss edilmişdi, nəinki sərrastlıq. Nitsşenin nəsrində yaxınlaşan XX əsrin səsini eşitmək olardı – bu gələcəyin dili idi.

21. *Enfant-terrible* - üsyançı

Lakin bütün bunlar birdən-birə baş vermədi. Nitsşe *“İnsani, həddən artıq insani”*-ni yazanda, öz səsinin axtarışı hələ təzə-təzə başlanırdı. Bir çox hallarda onun ideyalarında öz ifadə edilmələrini tapmaq lazım idi. Bu əsər heyrətamiz psixoloji kəşflərlə doludur. *“Fantaziyaçı - reallığı yalnız özü üçün rədd edir, yalançı isə - digərləri üçün”*. *“İfratçılığın anası sevinc yox, sevincsizlikdir”*. *“Üstünlüyə aşıq olan bütün şairlər və yazıçılar bacardıqlarından çox etmək istəyirlər”*. *“İtisözlük hər-hansı bir hissini ölümünə olan epigrammadır”*. Amma burada aşkar lüzumsuzcasına çoxluq var idi. Nitsşenin pərəstişkarları onu məzəmmət edirdilər ki, bu fəlsəfə deyil və onlar haqlı idilər. Bu psixologiya idi (və elə keyfiyyətdə idi ki, Freyd bir neçə onillik sonra Nitsşeni yenidən oxumağa qərara verdi, çünki bu mövzularda onun kitablarından sonra artıq deməyə heç nə qalmadığını görəcəyindən qorxurdu). Lakin aforizmlər və psixologiyanın qarışdırılması tutarlı geniş kitab üçün kifayət deyildi. Psixoloji etirafların aforizmləri vəhdət halına salacaq sistemli arqumentasiyası çatışmırdı. Nitsşenin əsərini systemsiz adlandırirdılar. Lakin onun ideyaları istənilən böyük fəlsəfi sistemdə olan ideyalardan heç də daha az vəhdətli və arqumentləşdirilmiş deyillər.

Əlbətdə, Nitsşe o mənada systemsizdir ki, onun fəlsəfəsi bütün sistemlərin sonu barədə xəbər vermişdi. Və ya buna cəhd etmişdi - axı hər dəfə cəhd etməyi arzulayan kimsə tapılacaq (elə həmin dövrdə Britaniya muzeyinin kitabxanasında məhz Karl Marks işləyirdi).

Qüsurları olmasına baxmayaraq, *“İnsani, həddən artıq insani”* kitabı Nitsşeni öz dövrünün ən görkəmli psixoloqları sırasına daxil edirdi. Nitsşenin ünsiyyətsizliyini nəzərə alsaq, bu özlüyündə bir şücaət idi. Əslində o, tənha idi. Ümumi qəbul edilmiş mənada,

onu, çox az adam tanıyırdı. Onun əsl dostu yox idi. Həyatda onun bir neçə yaxın pərəstişkarı var idi, lakin Nitsşenin öz qapallığı icazə vermirdi ki, o başqalarına öz dostluğunu hədiyyə etsin və ya başqalarının dostluğunu qəbul etsin. Bəs onda o, psixologiyada bu qədər bilikləri haradan əldə edə bilərdi? Bir çox şərhçilər ehtimal edir ki, Nitsşenin bu sahədəki məlumatlarının mənbəyi bir nəfər idi - Rixard Vaqner. Böyük ehtimmalla bəli. Burada həqiqətən bütöv bir qat psixoloji qəribəliklər aşkar etmək olar. Lakin bu cür şərhçilər adətən bu faktı gözdən buraxırlar ki, Nitsşe özünü heç də bis tanıyırdı (problemlə və kifayət qədər seçici xarakterli olmasına baxmayaraq).

Nitsşenin psixoloji aydınlanmalarının iki xarakteri var, baxmayaraq ki, hər iki mənbə kifayət qədər fərqlidir – filosof-mizantrop və sərsəri bəstəkar. Amma Nitsşenin öz əsas psixoloji mənbəyinə çatımlılığı tezliklə bağlanacaqdı. *“İnsani, həddən artıq insani”*-nin işıq üzü görməsindən sonra Vaqnerlə ayrılmaq qaçılmaz oldu. Nitsşe öz əsəri ilə *“möhtəşəm yeni dünyanın”*²² gəlişini hazırlayırdı, elə bu zaman Vaqner özünün sonuncu operası *“Parsifal”*-a başlayırdı, hansı ki, Vaqnerin Şopenhauerlə maraqlanmasını sonlandıracaqdı və Şopenhauer xristianlıq kürsüsünə qayıdacaqdı. Onların yolu əbədiyyən ayrılmışdı. Deyirlər ki, Nitsşe öz həyatı boyu yalnız bir nəfəri həqiqətən tanıyırdı və bu adam da ona zəmanəsinin böyük psixoloqu olması üçün kifayət qədər material vermişdi. Bu elə Vaqner idi.

1879-cu ildə uzun sürən xəstəliyə görə Nitsşe Bazeldəki öz vəzifəsindən ayrılmaq məcburiyyətində qaldı. Onun hər zaman kövrək sağlamlığı var idi, indi isə o, tamamilə xəstə insana çevrilmişdi. O, kiçik pensiya alırdı və həkimlərin məsləhəti ilə

22. Oldos Hakslinin “Cəsür yeni dünya” antiutopiyasına allüziya

daha yaxşı iqlimli yerə köçdü. Növbəti on ili Nitsşe İtaliya boyunca, Fransanın cənubunda və İsveçrədə özünə daha rahat olacaq yerin axtarışı üçün sərgərdanlıq etdi. O, hansı xəstəliyə tutulmuşdu? Görünür, eyni vaxtda hər şeyə. Onun görmə qabiliyyəti o qədər zəifləmişdi ki, filosof yarıkor olmuşdu (həkim xəbərdarlıq etmişdi ki, ona oxumaqdan imtina etmək lazımdır; bu Nitsşeyə nəfəs almaqdan imtina etməyi məsləhət görmək kimi bir şey idi). Ona güclü baş ağrıları əzab verirdi, bu əzablara görə o bəzən günlərlə yataqdan durmurdu; Nitsşe insan yox, əzablar və şikayətlər toplusu idi. Onun məlhəmlərdən, həblərdən, möhkəmləndirici vasitələrdən, tozlardan və məhlullardan ibarət olan masaüstü kolleksiyası Nitsşeni xüsusi məxluqa, dünyada ən tutqun *filosof-İpoxondriklərdən*²³ birinə çevirmişdi. Və fəvqəlinən konsepsiyası məhz ona məxsus idi! Bu ideyada olan psixoloji kompensasiyanın aşkar elementi onu Nitsşenin daha populyar ideyaları sırasındakı mərkəzi yerindən tərپədə bilməz. Belə demək olar ki, o, ətrafında axmaqlığın mirvarisinin böyüdüüyü həmin qum dənəsi oldu.

Fəvqəl insanın yaranması "*Zərdüşt belə deyirdi*"²⁴ kitabında oldu - demək olar ki, dözülməz dəbdədə və ciddilik ilə doldurulmuş, yumor hissini olmaması müəllifin "*ironiya*" və qurğuşun "*yüngüllüyü*" cəhdləri ilə yumşaldılmadığı fəlsəfi romanda. Onu da Dostovyevskinin və Hessenin *opusları*²⁵ kimi oxumaq olmur, əlbətdə əgər siz yeniyetmə deyilsinizsə, lakin bu yaşda onun oxunması "*həyatı dəyişir*". Və heç də həmişə pis tərəfə deyil. Axmaq ideyalar rahatlıqla ixtisar olunur, qalanları isə insanın

23. *İpoxondriya* – özündə xəstəlik axtarmaq.

24. Tərcüməçi əsərin orjinalındakı "*Zaratustura*"-nın əsliində Zərdüşt olmadığını qeyd edir. Lakin ümumi qəbul olunmuş qaydaya əsasən biz Zərdüşt adını saxlamağı uyğun gördük.

25. *Magnum opus* – şahəsər

özü haqqında düşüncələrini stimullaşdıran çoxlu ümumi olaraq qəbul edilmiş ideyalara qarşı peyvəndə çevrilir. Burada fəlsəfə öz mahiyyəti üzrə nəzərdən keçirilmir. Lakin burada filosofluq etməyə - özünü tanımağa çağırış, bizim varlığımızın xarakteristikaları kimi olduqca güclü səslənir. *“Daha burada üst və alt varmı? Məgər biz sonsuz heçliyin içərisində yaşamırıqmi?.. Bizim ətrafımızı çevrələyən zülmət qaranlıq deyilmi? Siz hələ də Tanrı üçün məzar qazan qəbirqazanların səslərini eşitmirsinizmi? Biz hələ də müqəddəs çürüntünün üfunətini duymuruqmu?.. Dünyanın ən qüdrətlişini bizim ayaqlarımızın altında qan aparır... Bundan daha böyük əməl olmayıb və buna görə də, bizdən sonra gələnlər indiyə qədər var olan ən böyük tarixi dövrdə yaşayacaqlar”*²⁶. Oxşar fikirləri, təxminən yüz il sonra fransız ekzistensialistləri deməyə başlayacaqlar. Düzdür bu dərəcə çılğın şəkildə deyil, amma onları müasir fəlsəfənin avanqardı kimi ucaldacaqlar.

Kurortlar və yumşaq qışı olan yerlər üzrə sonsuz səfərlər zamanı filosofun dostu Paul Re onu iyirmi bir yaşlı tamam olan alman mənşəli rus zadəgan qadını Lu Salome (Luiza Qustavovna fon Salome) ilə tanış etdi. Re və Nitsşe (ayrılıqda və birgə) onun beynini öz fəlsəfi fikirləri ilə doldurmağa çalışaraq, onunla uzun uzadə gəzirdilər (Zərdüşt Lu-ya *“mənim heç vaxt olmayacaq oğlum”* kimi təqdim edilmişdi, hansı ki, bunu balaca Zərdüşt üçün uğur hesab etmək olardı, Zərdüşt adı diqqəti özünə cəlb edirdi). Lu, Nitsşe və Re-nin münasibətləri sevgi üçbucağına çevrilmişdi, bu da hələ seksual inqilab barədə heç güman belə edilmədiyi zamanlarda ağılasığmaz idi. Əvvəllər hər üçü bəyan etmişdi ki, bir yerdə fəlsəfə öyrənəcək, platonik *ménage à trois*²⁷ yaşayacaqlar. Sonradan Re və Nitsşe (ayrı-ayrılıqda) Lu-ya öz sevgisini etiraf edib, ona evlilik

26. Burda və bundan sonra *“Zərdüşt belə deyirdi”*-dən sitatlar.

27. *Ménage à trois* - Üçlü birgəyaşayış

təklif etdilər. Bədbəxtlikdən Nitsşe gülünc səhv elədi: o, Re-dən xahiş etdi ki, Lu-ya onun evlilik təklifini çatdırsın (Bu Nitsşenin öz dövrünün ən böyük psixoloqu kimi dəyərini azaltmır, bunu psixoloqların həyatlarının sevgi tərəfi ilə tanış olan hər kəs təsdiq edər). Bütün üçlüyün Lüsern studiyalarının birində çəkilmiş səhnələşdirilmiş şəkli, bu situasiyanın kimin kontrol etdiyini çox gözəl şəkildə göstərir. İki xarizmatik məsum gənc (otuz səkkiz və otuz üç yaşlarında) iyirmi bir yaşlı bakirənin əlində qamçı ilə idarə etdiyi arabaya qoşulublar. Sonlarda onların artıq bu komediyanı davam etdirməyə gücləri yetmədi deyər, onlar ayrıldılar. Məyyusluq halında olan Nitsşe yazdı: *“Bu axşam mən aqlımı itirməyə kifayət edəcək qədər tiryək qəbul edəcəm”*, lakin yenə də, kifayət qədər fikirləşəndən sonra, qərara gəldi ki, Lu körpə Zərdüştün nə anası, nə də bacısı olmağa layiq deyil (Öz əhilləşdirilmiş əri olan alman professorunun şərəfinə ikili Andreas-Salome soyadını götürən Lu zəmanəsinin ən böyük qadınlarından birinə çevriləcəkdə. Sonradan o, bir daha zəmanəsinin daha iki xadiminə dərin təsir bağışlayacaqdı: böyük alman lirik şairi Rilke ilə əlaqə yaradacaq və gənc olmayan Freydlə yaxın dostluq quracaqdı).

Qışı Nitsa, Turin, Roma və ya Mentonda keçirən Nitsşe yayı *“dünyadan 1550 əlli metr, insanlardan isə daha uca”* hündürlükdə - Sils-Mariyada, gölyanı kənd olan İsveçrənin Enqadin vadisində keçirirdi. Bu gün Sils-Mariya kiçik rahat kurort şəhəridir, lakin burada Nitsşenin adətən yaşadığı və öz dərman qutusunu saxladığı sadə otaq qalıb. Dağlar, İtaliya ilə sərhəddə olan qarlı Bernin zirvəsi ilə (hündürlüyü – 4048,8 metr) bitərək sıldırım şəklində gölün üzərindən ucalır. Evin arxasından cığırlar başlayır və bu cığırlarla uzağa - Nitsşenin öz fəlsəfəsi üzərində düşünərək, sərgərdan gəzməyi və öz fikirlərini bloknota yazmaq üçün tənha qayanın və ya hayqıran axının yanında dayanmağı xoşladığı dağlara

getmək olardı. Bu yerlərin abu-havası - uzaq zirvələr, möhtəşəm panoramalar, tənha ucalıq təəsüratı - onun əsərlərində öz əksini tapırdı. Nitsşenin əsərlərinin çoxunun məhz harada düşünüldüyünü görəndə, onlarda olan bəzi ləyaqətlik və səhvlər daha da aydın olur.

Əsasən Nitsşe baha olmayan otaqları kirayə götürərək, daima işləyərək və ucuz restoranlarda qidalanaraq - və hər zaman keyidici baş ağrıları və taqətdən salıcı xəstəliklərlə mübarizə apararaq, tamamilə təklikdə yaşayırdı. Bəzən o, günlərlə qusurdu, bəzənsə həftədə üç-dörd gün işləyə bilmirdi. Amma hər il onun heyrətamiz səviyyədə olan növbəti kitabı çıxırdı. *“Səhərşəfəqi”, “Şən elm”, “Xeyirləşərin o biri tərəfində”* - bütün bu işlər qərb sivilizasiyasının, onun dəyərlərinin və psixologiyasının, həmçinin onun ziddiyyətlərinin güclü tənqidini özündə ehtiva edirdi. Nitsşenin üslubu aydın və aforistikdir, ekstravaqant ideyalar, demək olar ki, yoxdur. Bu sistematik fəlsəfə deyil, lakin yüksək dərəcədə fəlsəfələmək idi.

Qərb insanının və qərb sivilizasiyasının baza dəyərlərindən bir çoxu (əgər əksəriyyəti deyilsə) tədqiqata məruz qalınıb və boş, mənasız kimi qəbul ediləblər. Nitsşe özünün dərc edilməmiş yazı kitabçasında yazırdı: *“Xristianlığın ölümü - onun əxlaqından (o ayrılmazdır) xristian Tanrısına qarşı çıxan əxlaqdan qaynaqlanır. Xristianlıq tərəfindən inkişaf etdirilmiş həqiqət hissi saxtılığa, dünyanın və tarixin bütün xristian təfsirlərinə qarşı ikrah hissi duymağa başlayır. “Tanrı - həqiqətdir”-dən fanatik inam “Hər şey yalandır”²⁸-a qəfil geri dönüş”*. Bu cür dağıtmaları hələ heç kim həyata keçirməmişdi, baxmayaraq ki, yüz ildən də daha artıq müddət əvvəl Yum artıq əsaslı dərəcədə partladıcı işləri görmüşdü. (Lakin alman metafizik sisteminin intibahı yenidən bünövrələrin dağıdılmasına qayıtmağı tələb edirdi)

28. Fridrix Nitsşe - *Hakimiyyət əzmi*

1880-ci illərdə Nitsşe tək qalaraq, heç kim tərəfindən oxunmayaraq, təcrid olunma və tanınmazlığı nə qədər dözülməz olurdusa, o qədər daha intensiv işləyərək, əvvəlki kimi təklikdə çalışırdı. Yalnız 1888-ci ildə yəhudi mənşəli Danimarkalı tənqidçi Qeorq Brandes Kopenhagen universitetində Nitsşenin fəlsəfi üzrə müharizələr oxumağa başladı. Lakin bədbəxtlikdən artıq gec idi. 1888-ci ildə Nitsşe nə az nə çox, düz dörd kitab bitirdi və onun dərrakəsində artıq çatlar yaranmağa başlamışdı. O, dahi mütəfəkkir idi və bunu bilirdi; dünyanın da bunu bilməsi lazım idi. *"Ecce homo"*-da o, *"Zərdüş"* barədə indiyə qədər mövcud olmuş ən ali və dərin kitab kimi yazır - bu bəyanat hər zaman tənqidi altimetrleri hərəkə gətirir və ortaya etibar barədə sual qoyur. Bu azmış kimi, o, kitabdan bəzi fəsillər üçün *"Niyə mən belə müdrikəm?"*, *"Niyə mən belə yaxşı kitablar yazıram?"*, *"Niyə mən taleyəm?"* adlarını seçir. Bu başlıqlarda o, insanları alkoqol istifadəsindən çəkindirib, yağdan təmizlənmiş süd məsləhət görərək öz bağırsağının işindən razılıq edirdi. *"Zərdüş"* üçün xarakterik olan möhtəşəmlik və özünə vurğunluq burada yenidən qisasçı aludəçilik şəklində peyda olur.

1889-cu ilin yanvarında hər şey sona çatdı. Turində gəzinti zamanı Nitsşe, sahibinin döyüdü atın boynundan qucaqlayıb, gözyaşları içində yerə yıxıldı. Onu evə apardılar, harada ki, o, Kozima Vaqnerə (*"Mən səni sevirəm, Ariadna"*), italiyanın kralına (*"Əziz Umberto... Bütün antisemitlər mənə atəş açır"*) və Yakob Burkhardt (*"Dionis"* kimi imzalayaraq) açıqcalar yazırdı. Burkhardt nəyin baş verdiyini anlamışdı. O, Nitsşenin daha bir dostu ilə əlaqə qurdu və dərhal onun arxasınca gəldi.

Nitsşe psixi xəstə idi və artıq sağalmırdı. Yəqin ki, onu günümüzdə də, demək olar ki, müalicə etmək mümkün olmazdı. Xəstəliyə həddən artıq yorğunluq, təklik və əzablar gətirib

çıxarmışdı, lakin ilkin səbəb sifilis idi. O, artıq üçüncü mərhələyə çatmışdı, bu period üçün *"beyin iflici"* xarakterik idi. Klinikada qısa müalicədən sonra Nitsşe öz anasının himayəsinə verildi. İndi o, zərərsiz idi. Demək olar ki, daimi ağırlı trans onu bitki vəziyyətinə qədər alçaltmışdı. Aydınlanma anlarında o, çətinliklə öz keçmiş həyatını xatırlayırdı. Əlinə hansısa bir kitabı götürərək, o, deyirdi *"Axı mən də yaxşı kitablar yazırdım?"*

1897-ci ildə onun anası vəfat etdi və Nitsşenin qeydinə onun bacısı Elizabet Förster-Nitsşe qalmağa başladı. O, ideyaca, Nitsşenin qeydina qala biləcək sonuncu insan idi. Nitsşenin kiçik bacısı Elizabet sonradan məşhur antisemit olan uğursuz məktəb müəllimi Bernard Fösterə ərə getmişdi. Nitsşe ona və onun ideyalarına xor baxırdı. Föster Paraqvaya Saksoniyadan kasıb kəndliləri köçürərək, Yeni Almaniya adında təmizqanlı arilər müstəmləkəsinin əsasını qoymuşdu. Hər şey Fösterin müflis olması və intihar etməsi ilə bitdi (Yeni Almaniyanın qalıqları bu gün də Paraqvarda mövcuddur, amma "ağaların irqi" təxminən elə yerli hindular kimi yaşayır və onlardan bəlkədə təkəcə sarışın saçları ilə fərqlənirlər). Almaniya qayıdıb və xəstə qardaşının qayğısına qalmağı öz üzərinə götürərək, Elizabet qərara gəldi ki, ondan ali insan yaratsın. O (Elizabet), Nitsşeni özünün Höte və Şiller ilə mədəni assosiasiyaları ilə tanınan Veymara apardı. O, ümid edirdi ki, burada Nitsşenin arxivini yaradacaq. Sonra o, bura antisemit ideyalar və özü haqqında yaltaqcasına qeydlər daxil edərək, qardaşının nəşr edilməmiş qeyd kitabçalarını redaktə etməyə başladı. Bu qeyd kitabçaları *"Hakimiyyət əzmi"* adı altında nəşr edildi. Sonradan onlar Nitsşenin irsinin öyrənilməsi üzrə ən böyük mütəxəssis olan Valter Kaufman tərəfindən sonradan daxil edilmiş zibillərdən təmizləndi və bəlkə də, Nitsşenin ən böyük şah əsəri oldu.

Əsərin əvvəlində Nitsşe dövrünün xarakteristikasını verir. *“Əxlaqa münasibətdə olan şübhəçilik həlledicidir. Bir növ o dünyada özünə sığınacaq tapmaq cəhdindən sonra özü üçün təsdiq tapmayan əxlaqi dünya təfsirinin çöküşü: yekun olaraq - nihilizmdir. “Hər şey mənadan məhrum olunub (böyük güc sərf edilən dünya təfsirinin sona qədər aparılmasının mümkünsüzlüyü şübhə yaradır ki, bəlkə dünyanın bütün təfsirləri tamamilə yalandır)”*. Bəlkə də görsənə bilər ki, bu ümumiyyətlə istənilən fəlsəfənin mənasını inkar edir, lakin Nitsşe şıltaqcasına davam edir: *“Biliyin daxili məntiqi mücərrədləşdirici və sadələşdirici məntiqdir, hansı ki, dərk etməyə yox, əşyalarla sahiblənməyə yönəlir: “məqsəd” və “vasitə” “anlayışlar” qədər həqiqi mahiyyətdən uzaqdırlar. Ardınca o, göstərir ki, bizim biliklərimiz: “bizim bütün orqanlarımız və hissələrimiz yalnız biliyi toplamaq və artırmaq üçün bir vasitə olaraq hərəkət edirlər. Ağıla və onun kateqoriyalarına, dialektiya etimad - buna görə də, məntiqin yüksək qiymətləndirilməsi - yalnız təcrübədə yoxlanılmış olmaq onun həyat üçün faydalılığını sübut edir, amma onun “həqiqiliyini” sübut etmir. Onun psixoloji qeydləri həmişə olduğu kimi öncəgörüçüdür, lakin indi onlar ilkin ilhamlanmalardan fundamental (və təhlükəli) etiraflara doğru aparırlar. “Zövq almaq ancaq bir güc duyğusunun olduğu yerdədir. Xoşbəxtlik bütünlüklə səni əhatə etmiş qüdrət və qələbəni dərk etməyindədir. Tərəqqi insan növünün güclənməsi, aliliyə canatma bacarığıdır; qalan hər şey sadəcə axmaq bir anlaşılmazlıqdır”*. Nitsşe təbiətini öncədən bu qədər yaxşı görə bildiyi XX əsrə qədər yaşadı. Nəhayət ki, böyük hərbi bığları olan bu aydın solğun fiqur, özünü, kim olduğunu və harada olduğunu pis dərk edən insan 25 avqust 1900-cü ildə öldü.

Son söz

Nitsşe iki dəfə vəfat etdi. Onun ağı 1899-cu ildə, bədəni isə 1900-cü ildə öldü. Bu tarixlər arasında onun əsərləri, onu tam məlumsuzluqdan ümumdünya intellektual aliliyinə qaldıraraq, öz şəxsi həyatları ilə yaşadırdılar. Şübhəsiz ki, Nitsşe bütün bunları olmalı olan bir şey kimi qəbul etmişdi. Lakin onun şöhrəti hətta filosofun öz meqalomaniyasını belə aşmışdır. O (şöhrət), daha çox Nitsşenin yazıçılara təsirinə görə fəlsəfənin hüdudlarından çox kənara çıxmışdı. Nitsşenin təsirinə məruz qalmış XX əsrin ən böyük fiqurlarına Yeyts, Strindberq, O`Nil, Şou, Rilke, Mann, Konrad, Freyd və onun fikirlərindən sarsılmış çoxsaylı daha az əhəmiyyətli müəlliflər aiddir. Onun fəlsəfəsi heç nəyə bənzəmir: onu (fəlsəfəsini) parlaq tərz və işıqlı aydınlığı fərqləndirir. Bu fəlsəfəni həqiqətən də oxumaq olardı. Onun aforizmlər formasında yazılması onu oxumaq üçün vaxt verirdi (bütövlüklə və ya hissələrlə).

Lakin elə bu da onun çatışmazlığı idi. İndi bir çox insan Nitsşedən yalnız parçalar oxuyur. Hakimiyyət əzmi və ya fövqəlinсан kimi konsepsiyalar geniş yayılıb və onlardan çox suistifadə edirlər. İrçilər özlərinə Nitsşenin fövqəlinсанını mənimsədilər. Antisemitlər, sonrada faşistlər də kontekstdən qopararaq, Nitsşedən sitatlar deməyə başladılar. Nitsşe fəlsəfəsinin səpələnməsi onun özü üçün təhlükə meyarı daşımağa başladı.

Nitsşe fəlsəfəsindən XX əsrin birinci yarsındakı bu axmaqcasına sui-istifadə onu ciddi şəkildə etibarsızlaşdırdı. Nəticədə, bugün Nitsşe ideyalarının bir çoxu barədə o fikirləşdiyi kimi danışmaq mümkün deyil (xüsusən onun fəvqəlinsan, intizam, insan cinsinin (növün) yaxşılaşdırılması və b. konsepsiyaları barədə). Nitsşenin bir çox kitabının poetik bulanlıqlığı iyrənc karikaturalar üçün sahələr açırdı. Xoşbəxtlikdən, o özü təhlükəli mövzular barədə məsxərəedici qeydlər qoymuşdu və yaranmış vəziyyələrdə, ola bilsin ki, bu ən yaxşı cavab idi. Xatırlamaq kifayətdir ki, Nitsşe tamamilə aydın şəkildə irqçilik, antisemitizm və digər oxşar şeylər barədə fikirlərini bildirmişdi: *“Avropa insanının homogenləşməsi ən böyük prosesdir, buna mane olmaq olmaz, hətta bunu sürətləndirmək lazımdır”*. Nasistlərin onu öz filosofları kimi qələmə verməyə çalışması, Hitlerin isə Nitsşenin Veymardakı arxivinin girişində Elizabet Föster-Nitsşenin əlini öpməsi Nitsşe fəlsəfəsindən deyil, məhz nasistlərin ağılsızlığından irəli gəlirdi.

Nitsşenin əsas fəlsəfi anlayışları

Nitsşenin fəlsəfəsi daha çox metodik deyil, aforizmlər şəklində ifadə olunur. Onun baxışları əsasən bir-biri ilə razılaşıdırılıb, lakin onun fikri müxtəlif istiqamətlərdə inkişaf edir. Ona görə də bizə tez-tez elə gəlir ki, o, özü özü ilə ziddiyyət yaradır və ya bir-birini istisna edən şərhlər üçün geniş yer buraxır. Bu iti aydınlanmalar fəlsəfəsidir, sistem deyil. Lakin Nitsşedə bəzi termin və konsepsiyalar yenidən və yenidən təkrarlanırlar. Ona görə də, onları sistemin elementi kimi nəzərdən keçirmək olar.

Hakimiyyət əzmi

Bu Nitsşenin fəlsəfəsində ən vacib konsepsiyadır, hansını ki, o, iki mənbəyə - Şopenhauerə və qədim yunanlara söykənərək inkişaf etdirib. Şopenhauer dünyanı nəhəng kor iradənin idarə etməsi barədə şərq ideyasını qəbul etmişdi. Nitsşe bu ideyanın gücünü tanımış və buna insani ölçülər vermişdi. Qədim yunanları öyrənərək, Nitsşe belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, onların sivilizasiyalarının hərəkətverici qüvvəsi, daha çox hakimiyyətə canatma olub, nəinki xeyirə və ya faydaya canatmaq.

Nitsşe belə nəticə çıxardı ki, insanlıq hakimiyyət əzmi ilə idarə olunur. Bizim bütün əməllərimizin əsas impulsu bu vahid mənbədə ifadə oluna bilər. O, özünün ilkin ifadəsindən çıxaraq, tez-

tez transformasiya edilir və ya iyırəncleşir, lakin dəyişməz olaraq mövcud olur. Xristianlıq özünün təvazökarlıq, qardaş sevgisi və rəhmdil (özgənin dərdinə acıma) olma ideyaları ilə, sanki əks bir şeyi təbliğ edir. Əslində isə bu hakimiyyət əzminin sadəcə incə şəkildə təhrif olunmasıdır. Roma dövrünün xristianlığı qulların dini idi və qulsayağı dünya qavramasından xilas olmamışdı. Bu, güclülərin aşkar iradəsi yox, qulların hakimiyyət əzmi idi. Nitsşenin hakimiyyət əzmi insani motivin təhlili üçün çox faydalı bir alət olmuşdu. Əvvəllər alicənab və fədakarçasına görünən əməllər, artıq çöküş və mərəzin nəticəsi kimi çıxış etdilər.

Lakin Nitsşe iki əsas etiraza cavab verə bilmirdi. Əgər hakimiyyət əzmi yeganə meyardısa, o zaman aşkarcasına onun birbaşa diktəsinə əməl etməyən hərəkətlər deqerənativ və ya qüsurlu olmalı deyillərmidi? Məsələn, Spinoza (kim ki, Nitsşe heyran idi) kimi asket-filosofların həyatını götürək. Müqəddəs şəxsin və asket-filosofun öz hakimiyyət əzmlərini özlərinə yönəltmələrini söyləmək, konsepsiyaları mənasızlıq olacaq qədər elastik etmək demək olardı. Bundan əlavə, Nitsşenin hakimiyyət əzmi anlayışı qapalıdır: əgər bizim dünyanı dərk etməyə can atmağımız hakimiyyət əzmi ilə yaranırsa, onda, qeyd-şərtsiz hakimiyyət əzmi konsepsiyası Nitsşenin dünyanı dərk etməyə can atmasından yaranıb.

Lakin bu təsiredici, amma həm də təhlükəli ideya barədə son söz Nitsşeyə məxsusdur: *“Vasitələr dəyişiblər, lakin vulkan guruldamağa davam edir: səbirsizlik və ehtiraslı sevgi özlərinə qurban tələb edirlər və əvvəl nə “Tanrı naminə” edilirdisə, indi “pul naminə” edilir, yəni indi nə hakimiyyət hissini və təmiz vicdanı yaradırsa, onun naminə”*²⁹.

29. Fridrix Nitsşe - *Səhər səfəqi*

Əbədi qayıdış

Nitsşeyə görə, biz özümüzü elə aparmalıyıq ki, sanki bizim həyatımız əbədi qayıdışlardan ibarətdir. Yaşadığımız hər anı yenidən və yenidən yaşamaq məcburiyyətində qalacağıq - sonsuzluğa qədər.

Bu əlbətdə ki, əxlaqi xarakterli metafizik təmsildir. Lakin Nitsşe ona elə yanaşmağı tələb edirdi ki, sanki özü ona inanırdı. O (Nitsşe), onun haqqında özünün *“insanın alilik düsturu”* kimi yazırdı.

Anın vacibliyinə edilən ən güclü və dözülməz romantik çağırış bütün gücü ilə yaşamağa edilən çağırışdan başqa bir şey deyil. Ötəri poetik obraz qismində o, müəyyən inandırıcılığa sahibdir, lakin fəlsəfi və ya etik ideya kimi çox səthidir. Geniş yayılmış olan *“bütün gücü ilə yaşamaq”* ifadəsinin əlbətdə ki, hansısa mənası var, lakin bu məna çox bulanıqdı. Yaxından baxdıqda əbədi qayıdış ideyası mənadan məhrum edilmiş olur. Bu qayıdılan həyatlardan hər birini xatırlayırdıq mı? Əgər cavab “hə”-dirsə, biz nəyisə dəyişə bilərik. Əgər “yox”-dursa, onların heç bir mənası yoxdur. Ən həyəcanverici poetik obraz - bu isə onlardan biridir - daha güclü olur, əgər biz onda sadəcə poeziyadan daha böyük nəşə görsək. Ümumiyyətlə, bu fikir Nitsşenin inad etməsinə baxmayaraq prinsip olmaq üçün çox dumanlıdır.

Fövqəlinsan

Nitsşenin fövqəlinsanı buludların arxasınca uçan plaşlı adamlar ortağ heç nəyə malik deyil. Lakin daha yaxşı olardı ki, Nitsşe öz qəhrəmanına komikslərdən olan həmin personajın əlamətlərini verərdi. Supermen *Klark Kent*³⁰, heç olmasa sadələvhəsinə əxlaq var idi, hansı ki, o, tez-bazar düzəldilmiş yaxşı və pis oğlanların dünyasına tədbiq etmək istəyir. Nitsşenin fövqəlinsanı əxlaq sərhlədlər tanımır. Onun tək əxlaqı - hakimiyyət əzmidir. Gülməlidir ki, Nitsşenin təsvir etdiyi fövqəlinsan, istənilən komiks kimi sadələvhə bəsitləşmələr dünyasında yaşayır.

Nitsşenin supermeninin prototipi Zərdüşt idi - xarakterinin təhlükəli patoloji əlamətləri olan qorxunc ciddi və darıxdırıcı tip. Məlumdur ki, Zərdüşt barədə əhvalat hədis kimi düşünülüb. Lakin necə bir hədis? İnsanın davranışı barədə hədis. İnsanın xütbələrdə danışdığı hədislər insana uşağcasına sadə gəlir, lakin düşündükcə anlayırsan ki, onlar uşağcasına və sadə deyillər. Onlarda bir dərinlik var. Zərdüşt haqqında hədis uşağcasına sadədir və düşünəndə də sadə olaraq qalır. Lakin onun da məzmunu dərinidir. Nitsşe nə az, nə çox xristian dəyərlərini inkar edir: hər bir insan Tanrının olmadığı dünyada öz hərəkətlərinə görə öz üzərinə tam məsuliyyət götürməlidir. Onun hərəkətləri üçün nə ilahi, nə də hər hansı başqa təsdiq yoxdur. Nitsşe öncədən görmüşdü ki, XX əsr belə yaşanacaq. Təssüflər olsun ki, o, eyni zamanda, bu cür şərtlərdə özünü necə aparmaq lazım olduğu barədə təlimatlar da qoyub. Onun təlimatlarına riayət edən kəs (Zərdüştün yorucu hiylələrinə) isə fövqəlinsan olacaq.

30. *Klark Kent* - supermen, yadplanetli, "Smolvilin sirləri" (2007-2010) serialının qəhrəmanı.

Heyif ki, Nitsşenin fəvqəlinə inkişaf edib, asudə vaxt üçün yaradılmış komiklərin supermeninə çevrildi, amma o elə məhz bu taleyə də layiq idi. *“Zərdüş belə deyirdi”* kitabında Nitsşe öz qəhrəmanının ağzı ilə bəyan edir: *“İnsana nisbətə meymun nədir? İstehza ya əzablı utancaqlıq? Eynisi insan fəvqəl insan üçün olmalıdır: istehza və ya əzablı utancaqlıq”*. Digər kitabında o, hayqırır: *“Bəşəriyyətin məqsədi öz sonu ola bilməz, yalnız özünün ali nümayəndələri ola bilər!”*³¹ Bu kontekstdə o, bulanıq və yalnız olaraq fəvqəlinə *“nəciblik”* və *“qan”* kimi anlayışlarla bağlamağa başlayır. Lakin Nitsşenin mülahizələri aristokratik-irqçi xarakter daşımır: *“Uzunqulaqlar üçün izah: mən “fon” sözünü və “Qot almanaxını” nəzərdə tutmuram”*³².

O, deyirdi: *“Mən Platon, Paskal, Spinoza və Höte haqqında danışanda, elə bilirəm ki, onların qanı mənim damarlarımda axır”*. Yunan, fransız, portuqal yəhudisi və alman - Nitsşenin fikrincə, onların hamısı fəvqəlinənin əcdadlarıdır.

31. Fridrix Nitsşe - *Əxlaqın şəcərəsi*

32. Fridrix Nitsşe - *Hakimiyyət əzmi*

Nitsşenin əsərlərindən seçmələr

Aforizmlər və məhşur ifadələr:

Tanrı öldü.

Yaşamaq təhlükəlidir.

Ən yaxşı dərman nədir? Qələbə.

“Səhər şafəqi”, 571

Bütünlüklə əxlaqi hadisə yoxdur, sadəcə hadisələrin əxlaqi təfsiri var.

“Xeyirlə şərin o biri tərəfində”, 108

Sevginin ən yaxşı dərmanı hələ də ən qədim vasitədir: sevgiyə qayıtmaq

“Səhər şafəqi”, IV kitab, 415

İnanc həqiqətin daha təhlükəli düşmənidir, nəyinki yalan

“İnsani, həddən artıq insani”, IX bölüm, 493

Bir şeyi dərinliyinə qədər qavrayanlar nadirən ona sadıq qalırlar. Axı onlar dərinliyi işıq üzünə çıxarıblar və bu zaman orada çoxlu pislilik aşkar ediblər.

“İnsani, həddən artıq insani”, 498

Və ən cəsurumuz həqiqətən bildiyi şeyi etmək cəsarətinə nadirən sahib olur.

“Bütlərin alacaqaranlığı”, Kəlamlar və oxlar

Burada Nitsşe o qədər qorxmazdır ki, hətta öz tələsinə düşməkdən belə qorxmadığını göstərir:

İctimai fikir, şəxsi sonsuzluqdur.

Uzun düşüncələrinin ən yüksək keyfiyyətini nümayiş etdirmək üçün Nitsşe burada həqiqət anlayışımızı və onun mənasını araşdırır (qüsursuz *“doğru”* arqumentdən istifadə edərkən). Elm adına özümüz üçün və ya dünya üçün əvvəllər etdiklərimizi və ya etmək istədiklərimizi nəzərə alaraq o, bir sıra orijinal kəşflərə imza atır. Bu arqumentlərin mənası o vaxt olduğu kimi indi də aktualdır.

Bu qeyd-şərtsiz həqiqətə yönəlmiş əzm nədir?

Harda daha artıq fayda olduğuna qərar vermək üçün varlığın mahiyyəti haqqında əvvəlcədən nə bilirsiniz? Qeyri-şərtsiz güvənsizlikdəmi? Yoxsa qeyri-şərtsiz saflıqdamı? Və əgər hər ikisi - böyük güvən və böyük inamsızlıq zəruridirsə, elm həqiqətin hər şeydən, hətta hər hansı bir inancdan daha vacib olduğu fikrini haradan əldə edə bilər ki? Bu inanc, indi olduğu kimi, həqiqət

və yalanın daim faydalı olduğunu ortaya qoyduğu yerdə yarana bilməz. Bu səbəblə indi inkar olunmaz hesab olunan elmə inanc, bir il ərzində davam edən belə bir hesablamamızın nəticəsi ola bilməzdi. Bu inam həmişə faydasızlıq və *“həqiqət əzmi”*, *“nə bahasına olursa olsun həqiqət”* fikrinin təhlükəliliyi ilə müşayiət edilirdi. Beləliklə, *“həqiqət əzmi”* bu mənanı ifadə edir: *“mən aldadılmaq istəmirəm”* yox, alternativsiz olaraq - *“hətta özümü də aldatmaq istəmirəm”*; bununla da biz əxlaqın zəminində çatmış oluruq. Özlərinə diqqətli şəkildə *“Sən niyə aldatmaq istəmirsən?”* deyər sual versinlər, xüsusilə görünüş bu cürdürsə - görünüş isə elə məhz bu cürdür! - həyatın görünüşə əsaslandığını, yəni yanılmaya, yalana, hiyləgərliyə, korlaşmağa, özünü korlaşdırmağa əsaslandığını, digər tərəfdən faktiki olaraq həyatın böyük qanununun əksər hallarda özünü hiyləgərlərin tərəfində tapdığını. Belə bir niyyət, bəlkə də, yumşaq desək, bir növ donkixotluq, bir az xəyalpərəst israfçılıq ola bilər; lakin bu daha pis, dağdıçı bir prinsip, dəqiqliklə həyata düşmənin bir şey də ola bilər.

“Hakimiyyət əzmi” - bu ölümün gizli iradəsi ola bilər. - Beləliklə, elmin niyə bir əxlaq probleminə çevrildiyi sualı: ümumiyyətlə həyat, təbiət, tarix *“əxlaqsızdırsa”* ümumiyyətlə əxlaq nədir? İndi nəyə işarə etdiyimi başa düşəcəksiniz: yəni elmə olan inam hələ də metafizik inanca əsaslanır - hətta bu gün ateistlər və antimetafiziklər kimi tanıdığımız insanlar belə hələ də öz odlarını minillik inancla yandırılmış oddan götürürlər. Xristian inancı, eyni zamanda Platonun inancı idi - tanrının həqiqət olduğuna, həqiqətin tanrı olduğuna olan inam ...

“Şən elm”, I kitab, 558

Xristianlığın ölümünün səbəbini izah edən oxşar bir arqument, ancaq əvvəlkilərlə açıq şəkildə ziddiyyət təşkil edir:

"Xristianlığın ölümü" - onun əxlaqından (o ayrılmazdır) xristian Tanrısına qarşı çıxan əxlaqdan qaynaqlanır. Xristianlıq tərəfindən inkişaf etdirilmiş həqiqət hissi saxtılığa, dünyanın və tarixin bütün xristian təfsirlərinə qarşı ikrah hissi duymağa başlayır. *"Tanrı - həqiqətdir"* -dən fanatik inam *"Hər şey yalandır"* -a qəfil geri dönüş.

"Hakimiyyət əzmi", I kitab, Giriş.

Nitsşenin fəvqəlinə üçün ən sağlam (və ən səmimi) reseptlərindən biri:

Qəhrəmanlıq nədir? Eyni anda ən böyük əzabınız və ən böyük ümidinizi qarşılamağa hazır olun.

Sən nəyə inanırsan? Bütün şeylərin təzədən ölçülməsinin labüdlüyünə.

Sənin vicdanın nə deyir? *"Sən nə sənsə, o olmalısan"*.

Sənin ən böyük təhlükələrin nədədir? Özgəsinin dərdinə acımaqda.

Özgələrində nəyi sevirsən? Öz ümidlərimi.

Kimə pis deyirsən? Həmişə utandırmaq istəyəm.

Sənin üçün hər şeydən daha insani nədir? Birini utanırdan xilas etmək.

Çatılmış azadlığın möhürü necə olur? Öz özündən utanmamaq.

"Şən elm", 268-275.

Düşünmək təhlükəlidir:

Yazılar içində qan yazısını sevirəm. Qanıyla yaz: görərsən ki, qan - ruhdur.

Özgə qanını anlamaq asan deyil: bikaçılıqdan oxuyanlardan zəhləm gedir.

Oxucunu tanıyan onun üçün əlini ağdan qaraya da vurmur. Hələ düz bir əsr oxucu, elə ruh özü də pis iylənəcək. Hər yetənin oxumaq haqqının olması, kim bilir, hələ nə qədər təkçə yazını deyil, fikri də korlayacaq. Bir zaman ruh Allah idi, sonra insana döndü, indi isə lap qaragüruha çevrilir. Qan və rəmzlə yazanlar oxunmaq deyil, əzbərlənmək istəyir.

Dağlarda ən kəsə yol zirvədən zirvəyə gedən yoldur: amma bununçün uzun ayaqların olmalıdır. Rəmzlər zirvə olmalıdır, onların deyildiyi adam isə böyük və güclü.

Hava açıq, təmiz, təhlükə yaxın, ruh isə şən hiddət dolu: bunlar hamısı bir-birinə çox yaraşır. İstəyirəm başıma cin-şəyatın yığılsın: çünki cəsürəm.

Həyulaları ürküdən cəsarət özü cinə çevrilir, - beləcə, gülmək, əylənmək istəyir. Daha sizinlə işim yoxdur mənim: altımdakı bu bulud, başına güldüyüm bu qara bulud özü edəcək divanınızı, ildırım olub vuracaq sizi.

Yüksəlmək istəyəndə yuxarı baxırsınız. Mən isə aşağı baxıram, çünki daha qalxası yüksəklik qalmayıb. Sizlərdən kim zirvədə ola-ola gülə bilər? Hündür dağları qalxanlar bütün faciələrə gülürlər.

Qayğısız, lağbaz, güclü ağıl bizi belə görmək istəyir: o, qadıncıdır və yalnız hərbciləri sevir .

"Zərdüşt belə deyirdi", Oxu və yazı haqqında, 25.

“İnsan xəbisdir” - bütün müdriklər təsəlli üçün mənə belə deyirdilər. Ah, əgər bu, bu gün də hələ həqiqət olsaydı! Zira şəh insanın ən yaxşı gücüdür.

“İnsan get-gedə daha çox nifrət etməli və yaxşılaşmalıdır” - mən belə öyrədirəm. Ən güclü şəh fəvqəlbəşərin firavanlığı üçün lazımdır.

Kiçik adamların vaizləri üçün xeyir ola bilər, beləsi iztirab çəkdi və insanların içinə günah gətirdi. Lakin mən özümün ən böyük təsəllim kimi böyük günaha sevinirəm. Ancaq bütün bunlar uzunqulaqlar üçün deyilməyib. Hər söz hər cür heyvani sifətə yaramır. Bu, incə, çox uzaq mətləblərdir: qoyunların dırnağı onları tapdalanmalıdır!

“Zərdüş belə deyirdi”, Ali insan haqqında, 5, 195

Fəvqəlinсан Zərdüş tənhalığı və hər an yenidən başlamağı təəənnüm edir (“qayıdış halqası” Nitsşenin bizim həyatlarımız yenidən və yenidə təkrarlandığını qeyd edən əbədi qayıdış ideyasını xatırladır). Qeyd etməyə ehtiyac yoxdur, əyləncəli şəkildə özünü göstərən bu keçid Freydin nəzəriyyəsi ilə tanış olduqdan sonra yazılmışdır:

Əgər haçansa mən bir qurtumla ədviyyatla qarışdırılmış və bütün şeylərin qarışdığı köpüklənən piyaləni başıma çəkmişəmsə;

Əgər haçansa mənim əlim ən uzaq və ən yaxına su, ruha od, iztiraba sevinc və ən yaxına ən pis şeyi səpirsə;

Əgər mən özüm də o günahı yuyan duzun bir zərrəsiyəm ki, bütün şeyləri piyalədəki qatışıqda bir-birilərini qarışdırır. Ah, mən

necə ehtirasla əbədiyyətə və nişan üzüyünə - geridönmə üzüyünə can atmayım? Sevdiyim qadından savayı hələ heç vaxt mənə uşaq doğmasını istədiyim qadına rast gəlməmişəm: zira mən səni sevirəm, Əbədiyyət!

Zira mən səni sevirəm, ey Əbədiyyət!

“Zərdüşt belə deyirdi”, Yeddi möhür, 156

O dərəcədə yüksək yerlərdən (və dildən) enən Nitsşe göstərdi ki, daha yığcam və iti dəlillərə də qadirdir:

“Özündə şey” mənasız anlayışdır. Əgər bir şeyi bütün münasibətlərdən, bütün *“xüsusiyyətlərdən”*, bütün *“fəaliyyətlərdən”* məhrum etsəniz, ondan geriyə heç nə qalmayacaq: çünki maddə məntiqimizin tələblərinə uyğun olması üçün bizim tərəfimizdən uydurulub. Başqa sözlə bu əlaqələri və sərhədləri müəyyən etmək üçün edilib (münasibətləri, xüsusiyyətləri, fəaliyyətləri cəmləmək üçün).

“Hakimiyyət əzmi”, 558

“Həqiqət”- mənim nöqteyi-nəzərimdə bu mütləq şəkildə yanılmanın əksi mənasına gəlmir. Daha təməl bir mənada müxtəlif yanılmaların bir birilərinə nisbətdəki vəziyyətidir. Bəlkə bunlardan birisi, digərindən daha köklü və nüfuzedicidir, hətta həqiqi insan mahiyyəti onları özündə ehtiva etdiyi üçün məhvedilməzdirlər. Digər yanılmalar, həyat şərtlərindən fərqli olaraq, sözün hərfi mənasında bizi heç nəyə məcbur etmir, əksinə, bu “despotlarla” müqayisədə ümumiyyətlə göz ardı edilə və təkzib edilə bilər.

Onların təkzib edilə bilməz olduğunu düşünə bilərik, lakin nə üçün onlar zehnimiz üçün sarsılmaz bir həqiqətdir? Təkzib edilə bilməyən bir fərziyyə – niyə o, tək elə buna görə “*həqiqi*” olmalıdır? Bu vəziyyət, bəlkə də, öz sərhədlərini əşyaların sərhədi hesab edən məntiqçiləri qəzəbləndirəcək: lakin məntiqçilərin bu nikbinliyinə qarşı mən çoxdan müharibə elan etmişəm.

“Hakimiyyət əzmi”, 535

Nə qədər qəribə olsa da, özünün xristianlığa hücumlarının fonunda Nitsşe idda edir:

Xristian idealına duyulan ehtiyac, ondan kənardə və ya hətta ondan yuxarıda olan digər ideallar üçün də ən arzuolunandır: axı, özləri güclü olmaq istəyirlərsə, rəqiblərə, güclü rəqiblərə ehtiyac duyurlar.

“Hakimiyyət əzmi”, 361

Və nəhayət, xəbərdarlıq: Sifilislə dolu əxlaqdan çəkinin

Sol Bellou. Hersoq

Əhəmiyyətli fəlsəfi hadisələrin xronologiyası

E.ə. VI əsr – Miletli Fales ilə Qərb fəlsəfəsinin başlanması.

E.ə. VI əsrin sonu – Pifaqorun ölümü.

E.ə. 399 – Sokrat Afinada ölümə məhkum edilir.

E.ə. 387 – Platon Afinada ilk universitet olan Akademiyanı qurur.

E.ə. 335 – Aristotel Afinada Akademiyaya rəqib məktəb olan Likeyumu qurur.

324 – Konstantin Roma imperiyasının paytaxtını Bizantiona (Bizansa) köçürür.

400 – Müqəddəs Avqustin “Etiraflar” əsərini yazır. Fəlsəfə xristian teologiyasına daxil olur.

410 – Vestqotlar tərəfindən Romanın yağmalanması qaranlıq çağların xəbərçisidir.

529 – Afinada Akademiyanın imperator Yustinian tərəfindən bağlanmağı Ellin düşüncəsinin sonuna işarə edir.

XIII əsrin ortaları – Akvinalı Foma Aristotel haqqında şərhlər yazır. Sxolastisizm dövrü.

1453 – Bizansın türklər tərəfindən ələ keçirilməsi, Bizans imperiyasının süqutu.

1492 – Kolumb Amerikaya çatır. Florensiyada Renessansın və yunan dilini öyrənməyə marağın canlanması.

1543 – Kopernik Yerın Günəş ətrafında fırlandığını riyazi olaraq sübut edən “Göy kürələrinin hərəkətləri haqqında” əsərini nəşr etdirir.

1633 – Qalileo Qaliley kilsə tərəfindən Günəş mərkəzli kainat nəzəriyyəsiindən əl çəkməyə məcbur edilir.

1641 – Rene Dekart müasir fəlsəfəsinin başlanğıcı olan “Düşüncələr” əsərini nəşr etdirir.

1677 – Spinozanın ölümü onun “Etika” əsərinin nəşrinə imkan verir.

1687 – İsaak Nyuton cazibə anlayışını təqdim etdiyi “Principia” əsərini nəşr etdirir.

1689 – Con Lokkun “İnsanın anlaması haqqında esse” əsəri nəşr edilir. Empirizmin başlanması.

1710 – Corc Berkli “İnsani biliyin prinsipləri haqqında traktat” əsərini nəşr edilir və empirizmi yeni istiqamətlərdə inkişaf etdirir.

1716 – Leibnitsin ölümü. 1739-1740 – Devid Yum “İnsan təbiəti haqqında traktat” adlı əsərini nəşr etdirir və empirizmi onun məntiqi hüdudlarına aparır.

1781 – Yumun “doqmatik yuxularından” oyanan Kant “Saf ağıln tənqidi” əsərini nəşr etdirir. Alman metafizikasının böyük dövrü başlayır.

1807 – Hegel Alman metafizikasının ən yüksək nöqtəsi olan “Ruhun fenomenologiyası” əsərini nəşr etdirir.

1818 – Şopenhauer “Dünya İradə və İstək kimi” əsərini nəşr etdirir və Alman metafizikasını Hind fəlsəfəsi ilə tanış edir.

1889 – Nitsşe “Tanrı öldü!” deyə elan edir və Turində dəliliyə məğlub olur.

1921 – Lüdviq Vitgenştayn “Məntiqi Fəlsəfi Traktat” əsərini nəşr etdirir və fəlsəfi problemlərə “yekun həll” tapdığını iddia edir.

1920-ci illər – Vyana çevrəsi Məntiqi Pozitivizmi önə sürür.

1927 – Martin Haydeqer kontinental və analitik fəlsəfə arasındakı ayrılığın carçısı olan “Varlıq və Zaman” əsərini nəşr etdirir.

1943 – Jan-Pol Sartr “Varlıq və Heçlik” əsərini nəşr etdirir, Haydeqerin düşüncələrini daha da inkişaf etdirir və ekzistensializmi təşviq edir.

1953 – Lüdviq Vitgneştaynın ölümündən sonra “Fəlsəfi tədqiqatlar” əsəri nəşr edilir. Linqvistik analizin yüksəliş dövrü.

Nitsşenin həyatının xronologiyası

1844-cü il 15 oktyabr - Fridrix Nitsşe Sakson şəhəri olan Rökkendə doğuldu.

1849-cu il - Nitsşenin atasının ölməsi.

1850-ci il - Nitsşenin anası ailəni Naumberqa aparır.

1858-ci il - Nitsşe Pfortada pansion-məktəbinə daxil olur.

1864-cü il - Bonn universitetinə qəbul olur.

1865-ci il - Leypsiq universitetinə köçürülür.

1868-ci il - Vaqner ilə ilk görüşü.

1869-cu il - Nitsşe Bazel universitetində (İsveçrə) professor vəzifəsini tutur.

1871-ci il - "Tragediyanın doğuluşu"-nu nəşr etdirir.

1878-ci il - "İnsani, həddən artıq insani"-ni nəşr etdirir.

1882-ci il - Lu Salome ilə münasibətində böhran.

1883-cü il - Nitsşe "Zərdüşt belə deyirdi" kitabının ilk hissələrini nəşr etdirir.

1889-cu il - Turində Nitsşe ilə qarşısızalmaz psixi pozuntu baş verir.

1900-cu il - Nitsşe on illik katatonik transdan sonra Veymarda vəfat edir.

Nitsşenin yaşadığı dövrün xronologiyası

1850-ci il - Şopenhauer ictimaiyyətin diqqətini cəlb edəcək “Aforizmlər və maksimlər” əsərini nəşr etdirir.

1853-1856-cı illər - Krım müharibəsi.

1853-cü - Freydin anadan olması.

1860-cı il - Burkxardt “İtaliyada İntibah mədəniyyəti” kitabını nəşr edir. Şopenhauerin ölümü.

1861-1865-ci illər - ABŞ-da vətəndaş müharibəsi.

1865-ci il - Vaqnerin “Tristan və İzolda” operasının premyerası.

1870-1871-ci illər - Fransa-Prussiya müharibəsi Avropada güclərin nisbətini Almaniyanın xeyrinə dəyişir.

1875-ci il - Bizenin “Karmen” operasının ilk nümayişi.

1876-cı il - Bayroytda Vaqnerin əsərlərinin ifası üçün nəzərdə tutulan opera teatrının açılışı.

1882-ci il - Vaqnerin “Parsifal”-ının premyerası.

1883-cü il - Vaqnerin vəfat etməsi.

1889-cu il - Vitqenştaynın anadan olması.

1896-cı il - Klondaykda qızıl qızdırması.

1900-cu il - Freyd “Yuxuların yozumu”-nu nəşr edir.

Tövsiyə olunan ədəbiyyat

Arthur C. Danto, *Nietzsche as Philosopher*. Columbia University Press, 1980.

Ronald Hayman, *Nietzsche*. Penguin, 1993. Walter Kaufmann, ed. *The Portable Nietzsche*. Viking, 1977.

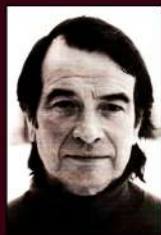
F. A. Lea, *The Tragic Philosopher: Friedrich Nietzsche*. Athlone, 1993.

Alexander Nehamas, *Nietzsche: Life as Literature*. Harvard University Press, 1985.

POL STRATERN 90 DƏQİQƏDƏ NİTSŞE

Əvvəlki əsrlərdə fəlsəfə filosofların özləri üçün təhlükə daşıyırdı, Nitsşe isə onu hamı üçün təhlükəli etdi. Nitsşe ömrünün sonlarına yaxın dəli oldu, ancaq onun ideyaları XX əsrin birinci yarısında Avropada dəhşətli fəsadlara səbəb olan kollektiv ağılsızlığı üstələyirdi. Onun fəlsəfəsi sistem deyil, aforizmlər və nüfuz edən psixoloji anlayışlardan ibarətdir. Lakin Nitsşenin fəlsəfə üsulu özündən əvvəl və sonra gələn filosofların üsullarından heç də daha az parlaq, inandırıcı və iti deyil. O, əsas konsepsiyası *Hakimiyyət Əzmini* bütün hərəkətlərimiz üçün əsas impuls hesab edirdi. Nitsşenin məşhur **"Tanrı Öldü"** ifadəsi xristianlığı bu konsepsiyanın incə bir təhrifi olaraq görürdü.

Pol Stratern "90 dəqiqədə Nitsşe" əsərində Nitsşenin həyatı və fikirləri haqqında qısa və akademik bir hesabat təqdim edir və onların insanın dünyadək mövcudluğunu anlamaq üçün apardığı mübarizəyə təsirlərini izah edir. Kitaba Nitsşenin yazılarından seçmələr, daha da irəli getmək istəyənlər üçün təklif olunan qısa oxuma siyahısı və Nitsşenin öz dövrünə və daha geniş fəlsəfə nizamına yerləşdirən xronologiyalar daxildir.

Pol Stratern (1940-) Şotland-İrland əsilli yazıçı

Dublin Trinity kollecinə fəlsəfə təhsil alıb. Kinqston universitetində riyaziyyat, elm və fəlsəfə üzrə mühazirələr oxuyub. "90 dəqiqədə filosoflar", "Böyük düşüncə: Dünyanı dəyişdirən elm adamları" kimi qısa kitab seriyalarının müəllifidir. Romanları ilə yanaşı səfər təəsüratları, elm, fəlsəfə, tarix, ədəbiyyat, tibb və iqtisadiyyat mövzulu çoxsaylı kitabların da müəllifidir.